

İSLÂMDA DEVLET MÜESSESESİNİN İNKİŞAFI

Doçent Dr. A. Selçuk Özçelik

Dünyada belli başlı medeniyet çevrelerinden birini teşkil eden İslâm medeniyeti, on dört asırdanberi beşeriyet tarihinde milyonlarca insan kütlelerini ihata etmiş, onların yaşayışlarına, hayat felsefelerine istikamet vermiştir. Hattâ yalnız dünyevî hayatlarına müdahale ile iktifa etmemiş âhîret hakkındaki telâkkilerle müslümanların dünyadaki hattı hareketlerini tanzim ve tahdit yoluna gitmiştir. Bundan da, büyük ve zengin İslâm ahlâkiyatı, şeriatı (hukuku) doğmuştur. Malûm olduğu üzere halen yer yüzünde mevcut üç büyük hukuk manzumesinden biri, İslâm Hukuku manzumesidir. Diğer iki büyük hukuk çevresi de Roma Hukuku ve Anglo-Sakson Hukuku sistemleridir. Bu üç hukuk manzumesi bugün yeryüzünde milyonlarca ferdlerin, çeşitli kavimlerin ve devletlerin hukukî hayatlarına hükmetmektedirler.

İslâm Hukuku islâmiyetin zuhuru, islâm camiasının teşekkülü ve zamanla inkişafı ile muvazî olarak teessüs etmiş ve gelişmiştir. Aynı şekilde islâm camiası siyasî bir hüviyet kazanarak tedricen inkişaf ve kısa bir zaman sonra Devlet ve hattâ İmparatorluk haline inkilâp eylemiştir.

Biz bu yazımızda, İslâmda Devlet müessesesinin teessüs ve inkişafını mütalâa etmek istiyoruz. Tetkikimizi üç devre ayırdık. Birinci devir, İslâmiyetin zuhuru devridir. İkincisini Hülefa-yı Râşidin, üçüncüsünü Muahhar devir diye isimlendirdik. Her üç devrin mevzuumuz bakımından hususiyetleri mevcut olduğundan yazımızı böyle bir tasnife tâbi tutmağı muvafık bulduk.

**

1 — *İslâmın zuhuru devri:*

Büyük insan kitlelerine hitap, onların gerek uhrevî, gerek dünyevî hayatlarını ihata ve tanzim eden islâmiyetin bidayet-i zuhurunda Hazret-i Muhammed bir siyasî şef olarak görülmemektedir. Milâdî 622 senesine tesadüf eden, Müslümanların Medîneye muhacereti ve onlar için takvim

yılı başlangıcı olan tarihe kadar Hazret-i Muhammed siyasî bir şef değil, daha ziyade dalâlete sapmış olan insanları doğru yola sevk eyleyen dinî mürşit vasfı ile mücehhez bulunmaktadır. Bu müddet zarfında Mekke'de nâzil olan sûrelerde, islâm cemaatinin siyasî hayatını tanzim eden âmme hukuku esaslarına tesadüf edilmemektedir. Bunlarda daha ziyade o zamana kadar putlara tapan, dalâlete sapmış müşrik arabları hak dinine davet etmek, Allahın bir olduğuna, ba's-ü bâdelmevte inanmaları hususunda ikna eylemek gayesi mevcuttur. Mekke'de nâzil olan sûreler doğrudan doğruya müşriklere hitap eylemekte, bunlarla Tanrının emirlerine riayet edenlere öbür dünyada cennette mes'ut bir hayat vadedilmekte, bu emirlere riayet eylemeyip karşı gelenlerin ise cehennem âzabına uğrayacakları ihtar olunmaktadır. Yani Mekke'de nâzil olan sûrelerdeki hükümler daha ziyade vaiz, nasihat, telkin ve irşat mahiyetindedir¹. Fakat Hazret-i Muhammed ve sadık arkadaşları Medine'ye hicret ettikten sonra durumda değişiklik göze çarpmaktadır; ve islâm âmme hukuku bakımından bu hicret, islâm tarihinde bir dönüm noktası teşkil eylemektedir². Zira bu tarihten itibaren ki, o zamana kadar ahlâkî ve ibadete müteallik kaideleri tesis etme yoluna girmiş olan islâm dininin âmme hayatını nizamlayacak olan düsturları belirmeğe ve meydana çıkmağa başlamıştır. Ve Hazret-i Muhammed bir siyasî şef ve organizatör olarak Medine'de teşkilâtçı dehasını, siyasî zekâsını, derin ve isabetli görüşlerini meydana çıkarmış, kuvvetlendirmiş³; henüz kuruluş halinde bulunan islâm siyasî teşekkülünün yani İslâm Devletinin ve bunun beşerî unsurunu teşkil eyliyen islâm cemaatinin teessüsünün ilk temellerini atmış; bu fikri müminlerin vicdanlarına, kalblerine aşılamağa başlamıştır⁴.

Hazret-i Muhammed dinin emirlerini öğreten müderris, aynı zamanda şeriatın hukuka taallük eden ahkâmını bilen ve tebliğ eden fakih, ruhanî müşavir, belirmeğe başlayan iktidarı haiz ve emretmek mevkiinde bulunan âmir, ferdler arasındaki kazâî ihtilâfları rüyet eden hâkim⁵,

1) Bk.: Edouard Montet: Mahomet, Le Coran, Paris 1949, sah. 44 - 45; Hilmi Ziya Ülken: İslâm Düşüncesi, Türk Tefekkürü Tarihi araştırmalarına giriş, İstanbul 1946, sah. 12.

2) Bk. Jules la Beaume: Le Coran analysé, Paris 1878, sah. 19; I. Goldziher: Le Dogme et la loi de l'Islam. Histoire du développement dogmatique et juridique de la religion musulmane. Traduction de Felix Arin, Paris 1920, sah. 8.

3) Bk. Arthur Pellegrin: l'Islam dans le Monde, Paris 1937, sah. 10.

4) Bk. Jules la Beaume: a. g. e., sah. 19.

5) Bk. Emile Tyan: Histoire de l'organisation judiciaire en pays d'Islam, Tome premier, Paris 1938, sah. 17.

muharebelerde askere bizzat kumanda eden askerî kumandan idi. Cemaate namazları bizzat kıldırırdı⁶. Bütün bu fonksiyonlar Hazret-i Muhammed'in şahsında toplanmıştı.

Bidayette gerek fizikî, gerek beşerî unsur bakımından çok fakir olan islâm caimasının siyasi teşkilâtı ve âmme hukukuna müteallik kaideleri basit ve iptidaî idi. Bu siyasi teşkilâtın bütün işleri Hazret-i Muhammed'in bizzat kendisi tarafından ifa ediliyordu. Böylece Hazret-i Muhammed teokratik bir şef olarak görülmüştür⁷. Zamanla islâm siyasi teşekkülünün fizikî unsuru genişlemeğe ve buna müvazi olarak beşerî unsuru da artmağa yöneldikçe bir tek şahsın bütün faaliyetleri yalnız başına ifa edebilmesi imkânsızlaşmağa başlamış ve Hazret-i Peygamber kendi namına vazife görmek üzere muhtelif zevatı tayin ve tevkil eylemek yolunu tutmuştur⁸.

6) Bk. Ahmed Hilmi (Şehbenderzade, Filibeli): Tarih-i İslâm, cilt 1, tab'i evvel, Konstantiniye 1326, sah. 239; Ali Fuad Başgil: Esas Teşkilât Hukuku Dersleri, ikinci basım, İstanbul 1940, sah. 54; Sabri Şakir Ansay: Hukuk Tarihinde İslâm Hukuku, Ankara 1946, sah. 18.

7) Bk. Dominique Sourdel: l'Islam, Paris 1949, sah. 13.

8) Bk. Sawas Pacha: Le tribunal musulman, Paris 1902, sah. 1; Emile Tyan: Histoire de l'organisation judiciaire en Pays d'Islam, Tome premier, Paris 1938, sah. 19; Sabri Şakir Ansay: a. g. e., sah. 19; Ali Abdurrâzık: İslâmiyet ve Hükûmet, mütercimi: Ömer Rıza, İstanbul 1927, sah. 43. Burada mühim addettiğimiz ve temas etmeği zarurî gördüğümüz bir meseleye işaret eylemek istiyoruz. Zikrettiğimiz son müellif, Hazreti Muhammedin devri risaletinde, siyasi cemiyetin hiç bir izine rastlanmadığını, bu cemiyetin sırf dinî mahiyet arzeden bir cemiyet olduğunu ve bunun aslâ siyasi bir mahiyet arzetmediğini ifade ve iddia eylemektedir. (Bk. Ali Abdurrâzık: s. g. e., sah. 50 ve müt.). Bu teze göre, Hazreti Peygamber sadece nübüvveti haiz idi. Yoksa hem hükümdarlık, hem nübüvveti cami değildi. O devirdeki cemiyet münhasıran dinî bir cemiyet idi. O zamanda devlet, siyasi teşekkül diye bir şey mevzuubahis olmamaktadır.

Müellifin zikredilen fikirlerinin bazılarında hakikat hissesi olmakla beraber diğer bazı kısımlarını kabul edememekteyiz. Her ne kadar Hazreti Muhammed zamanındaki camianın, sosyolojik araştırmaların meydana koyduğu mânadaki *Devlet* vasıflarının cümlesini haiz olduğu iddia edilemezse de, bu camianın aslâ siyasi bir mahiyet arzetmediği mülâhazasını da kabul edemeyiz. Zira: hiç bir camianın siyasi nizam olmaksızın mevcudiyeti tasavvur edilemez. En basit ve iptidaî siyasi cemiyet tipi olan ve bunların ilk nümunesini teşkil eyleyen eski *aile* müessesesinde dahi, bu nizamı korumak ve temsil etmek mevkiinde bulunan, aile reisidir. Tarihi ve sosyolojik araştırmaların bizlere gösterdiği gibi, zamanla ailenin yerine diğer daha mütekâmil siyasi cemiyet ve nizam tipleri kaim olmuştur. Bunların bugün için, en mütekâmil tipi olarak, Devlet dediğimiz siyasi teşekkül tanınmaktadır.

Ferdlerin birbirleriyle olan münasebetlerini tanzim eden, birbirlerine karşı canlarını, mallarını siyanet ve menfaatlerini telif eyliyen bir hukuki nizam ve bu

Hazret-i Peygamberin hayatta olduğu zamanlarda şer'î meseleler ve hükûmet işleri mescitte yahut kendi evinde veya ashabın hanelerinde rüyet olunurdu⁹. Âmme hayatını tanzim ve tedvir eyleyen mekanizma, yukarıda zikredildiği gibi, henüz basit ve iptidaî kelimeleri ile tavsif edilebilecek bir durum arz eylemekte idi.

Hazret-i Peygamberin hicretin on birinci senesinde irtihal eylemesi¹⁰ ile beraber tarihte otuz sene devam eden Hülefâ-yı Râşidin devri (H. 11-41, M. 632-661) başlar.

Hazret-i Muhammed sağlığında müslümanlığın bütün insanlar için hak dini olduğunu ve mübeşşiri olduğu bu dinin dünyaya yayılması ile beraber, bütün müslümanların ırk ve milliyet farkı gözetilmeksizin kardeş olduklarını, aynı dine mensup bütün müminlerin bir tek ümmet, islâm ümmetini teşkil eyliyeceklerini ve bu suretle islâm ümmetinin, islâmî prensiplerle idare olunacak bir siyasî teşekkülün, bir islâm devletinin meydana getirilmesi idealini taşımış ve bunu etrafındakilere aşlamıştır.

hukukî nizamı kristalize eden siyasî bir nizam mevcut olmaksızın, yani böyle bir nizamdan mahrum insan topluluğu tasavvur etmek imkân haricindedir.

Bu husus hakkında âdeta sosyolojik bir kanun diye tavsif edebileceğimiz umumî prensip mevcut olduğuna nazaran, Hazreti Muhammed devrindeki islâm camiasından, «alelâde bir dini topluluk» diye bahsetmeğe imkân tasavvur olunamaz. Esasen bu devir zarfında islâm devleti teşekkül etme yolunda idi. Mezkûr camia, bu camiayı ihata etmeğe çalışın ve Hazreti Peygamberin devri hayatında iptidaî mahiyet arzilemekle beraber ilk filizlerini vermeğe başlayan ve pek kısa bir müddet zarfında fevkalâde bir inkışaf gösterecek olan siyasî nizam, çok yakın bir âtide büyük bir islâm imparatorluğu halinde tarih sahnesinde gözükecek muazzam bir siyasî teşekkülün çekirdeğinden başka sey değildir. «Bu bakımdan Hazreti Muhammed, büyük bir islâm imparatorluğunun bânisi olmuştur» (Bk. J. Barthélemy Saint - Hilaire: Mahomet et le Coran, Deuxième édition, Paris 1865, sah. 211).

9) Bk. Corci Zeydan: Medeniyet-i İslâmiye Tarihi, Mütercimi: Zeki Megamez, Birinci cilt, Dersaadet 1328, sah. 89.

10) «Hazret-i Muhammet hicretin on birinci yılında Rebiülevvel ayının bir Pazartesi günü vefat eylemiştir. Hazret-i Peygamberin vefat ettiği haftanın günü hakkında menbalarda ihtilâf yoktur. Hepsî Rebiülevvelde bir Pazartesi gününde vefat hâdisesinin vukua geldiğini beyanda müttefiktirler. Fakat ayın hangi Pazartesi gününe tesadüf ettiğini tayin hususunda ihtilâf mevcuttur.» (Bk. Léon Gaetano: İslâm Tarihi, Mütercimi: Hüseyin Cahid, Sekizinci cilt, İstanbul 1926, sah. 57). Hazret-i Muhammed'in vefatı hâdisesi hakkında daha fazla malûmat için bk. Ömer Rıza: İslâm Tarihi, Altıncı cilt, Sadr-ı İslâm, I, Hazret-i Ebu Bekir, İstanbul 1928 - 1347, sah. 39-40.

2 — *Hülefâ-yı Râşidin devri:*

Hazret-i Muhammed'in tahayyül ettiği bu cihanşümül üstün iktidar ¹¹ vefatından sonra Hülefâ-yı Râşidin devrinde tahakkuk etme yoluna girmiş, daha sonra Emevîler (H. 41-132, M. 661-749) ve bilhassa Abbasîler (H. 132-656, M. 749-1258) zamanında büyük bir ölçüde gerçekleşmek imkânını bulmuştur.

Filhakika, Hülefâ-yı Râşidin devrinde ve bunlardan bilhassa ikinci halife Hazret-i Ömer zamanında Şam, Filistin, Mısır, Irak ve İran fethe dilmek suretiyle ¹² islâm siyasî teşekkülünün fizikî unsuru ve bununla mütenasip olarak beşerî unsuru bir genişleme ve tezayüt arzemiş, bu geniş beldelerin idaresi için gerekli siyasî ve idarî müesseselerin tesisi cihetine gidilmiş ve bu suretle İslâm Devletinin temelleri Hazret-i Ebubekir zamanında atılmış; fakat asıl İslâm Devlet idaresi Hazret-i Ömer zamanında kurulmuştur ¹³.

Bu son devir, devlet idaresi bakımından, hürriyet, müsavat, adalet prensipleri üzerine istinat ettirilmiş, cumhuriyet, halk idaresinin mümeyyiz vasıflarını arzededen bir devir olarak tarih sahnesinde gözükmemektedir. Hazret-i Ömer devrinde, islâm memleketlerinin genişlemesi ve islâm siyasî teşekkülünün bu suretle muhtelif beldelerde sakin olan, çeşitli ırklara mensup ve ayrı dilleri konuşan insanları içine alması neticesinde, eski basit, iptidaî usul ve müesseselerle hükûmet işlerinin görülemeyeceği anlaşıldı. Başta Halife olmak üzere bütün müslümanlar hükûmet şeklinin tanzim ve tevsiine ihtiyaç hissettiler. Divanlar, kalemler teşkil edildi ¹⁴. Divan müessesesi o devirde İranlılarda ve Rumlarda da vardı ¹⁵. Bu yeni teşkilâtın, ileride Emevîler ve Abbasîler devirlerinde olacağı gibi, mezkûr milletlerin âmme hukuku müesseselerinden mülhem olarak meydana getirildiği kuvvetle muhtemeldir.

Hicretin kırkinci senesine tesadüf eden, Milâdî 662 yılına rastlayan tarihte, yani Hülefâ-yı Râşidin devri bittiği zaman devletin yüksek memurlarından başlıcaları olmak üzere şunlar görülmekte idi: başta Devlet

11) Bk. Arthur Pellegrin: s. g. e., sah. 12.

12) Bk. Corci Zeydan: s. g. e., cilt 1, sah. 68.

13) «İslâmın ilk halifesi Ebubekir bir devlet kurmak için çalışıyordu. İki yıl süren halifeliği sırasında, önemli savaşlar başarı ile neticelendirilmişti. Dışarıda fütihat başlamış ve içeride asayiş sağlanmışsa da, memleketin idaresi kesin bir şekil almamıştır.» (Bk. Faik Bercavi: İslâmda Sosyalizm, İstanbul 1946, sah. 28).

14) Bk. Hoca Rasih efendi: İslâmda Hâkimiyet ve te'sis-i hükûmet, [«Hilâfet ve Milli Hâkimiyet» isimli kitapta] sah. 44; Henri Laoust: Le Traité de Droit Public d'Ibn Taïmiya, Traduction annotée de la Siyasa Sar'ıya, Beyrouth 1948, sah. 37.

15) Bk. Corci Zeydan: s. g. e., cilt 1, sah. 99.

reisi olan halife; vilâyetlerde halifenin vekili ve onun namına devlet iktidarını (âmme velâyetini) icra ve istimal eden valiler; merkezde muhaberata, varidat ve masrafların kayıtlarına bakmak vazifesiyle mükellef olan halifenin kâtibi, Devlet hazinesi (beytülmal) in mütevellisi olarak hazinedar; kazaî ihtilâfları rüyet ve halleden kadılar ¹⁶.

Bundan başka devlet işlerinin idaresinde rol oynayan müesseseler meyanında Hazret-i Ömer, milleti temsil eden bir şûra kurmuştur ki bu şûra devlet işlerini alâkadar eden herhangi bir mesele hakkında bir karara varılacağı zaman toplantıya çağrılırdı. Hal ve akd ehlinden teşekkül eden bu müessese mukarrer esaslar dairesinde gereken kararları verir, halk ile hükûmet arasındaki münasebetleri tanzim ederdi ¹⁷. Meselâ İran ve Suriyenin fethi tamamlandıktan sonra, arazinin taksimi meselesinde anlaşmazlık çıkmış ve bu mesele Şûrada günlerce müzakere edilmişti ¹⁸.

Bu Şûra, ancak hususî ehemmiyeti haiz olan meselelerin müzakeresi için toplanırdı. Zikri geçen müessesenin yanında ayrıca günlük meseleleri müzakere eden başka bir meclis daha mevcuttu. Muhacirin ve Ensar ¹⁹ dan teşekkül etmiş olan meclise, her gün vilâyetlerden alınan raporlar, halife tarafından havale edilirdi ²⁰.

Bunlardan başka umumî efkâr serbestçe, yapılan icraatın şeriata uygun olup olmadığını kontrol imkânına malik bulunmakta idi.

Büyük memurların ahval ve harekâtı, müesses kaidelere riayet edip etmedikleri hakkında halkın müracaatlarını tetkik için Halife Ömer bir makam vücade getirmiş idi. Zikri geçen makamın, bu memurların yaptıkları muamele ve tasarrufları, müesses kanun ve kaidelere aykırı ise, iptal ve ıslâh eylemek salâhiyeti mevcuttu ²¹.

Bir yere vali tayin olunacağı zaman halkın efkârı istimzaç edilirdi. Meselâ, Saad İbn-i Ebi Vakkas İran Fatihi idi. Halife Ömer onu Kûfe

16) Bk. Corci Zeydan: s. g. e., cilt 1, sah. 100.

17) Bk. Kâmil Miras'ın [İslâm - Türk Ansiklopedisi (Muhit-ül Maarif) teki «Âmme Velâyeti» isimli makalesi, sah. 447,]

18) Bk. Faik Bercavi: s. g. e., sah. 29.

19) Muhacirin, Hazret-i Peygamber ile birlikte Medineye hicret eden muhacir müslümanlardır. Ensar ise Medine'nin yerli ve müslüman ahâlisine itlak olunmaktadır (Bk. C. Brockelmann: Histoire des peuples et des États Islamiques, Depuis les origines jusqu'à nos jours, Traduction française de M. Tazerout, Paris 1949, sah. 27; Edmond Rabbath: pour une théorie du Droit International Musulman «Revue Egyptien de Droit International, volume: 6, İskenderiye 1950, sah. 13»).

20) Bk.: Faik Bercâvi: s. g. e., sah. 30.

21) Bk. Kâmil Miras'ın zikri geçen makalesi, sah. 448.

valiliğine tayin ettiği halde, halk Saad'dan şikâyetçi olur olmaz, derhal onu valilikten almıştır ²².

Bazan da müteaddit heyetler vilâyetlere gönderilerek, halk ile hükûmet arasındaki münasebetlere müteallik olmak üzere, doğrudan doğruya halkın fikirleri alınırdı ²³.

3 — *Muahhar devir:*

Böylece, islâmiyetin bidayeti zuhurunda basit bir siyasî teşekkül manzarası arzeden islâm camaisı, Hülefâ-yı Râşidin devrinde, zuhur eden icap ve ihtiyaçları karşılamak mecburiyetinde kalmış yeni siyasî ve hukukî müesseselerle teşhiz ve takviye edilmek suretiyle bir İslâm Devleti halini almış ve bu devlet, uzun bir müddet geçmeden Emevîler, bilhassa Abbasîler devrinde büyük bir imparatorluğa inkilâp eylemiştir.

Emevîler devrinde tabiatıyla İslâm Devletinin fizikî unsuru, bununla müvazi olarak beşerî unsuru artmış, bu artışla birlikte hükûmet işleri, devlet idaresi daha mürekkep ve karışık bir mahiyet iktisap eylemiş; âmme hukukunu alâkadar eden siyasî ve idarî müesseselerin yenileri ihdas ve bunlar eskilerine ilâve edilmiştir. Bir çok devlet daireleri (divanlar) tesis edilerek bunlara muhtelif vazifelerin ifası mükellefiyeti tahmil olunmuştur. İslâm Devleti, hudutları dahiline giren muhtelif memleketlerin birbirinden çok farklı, çeşitli örf ve âdetlere, yaşayış telâkkilerine sahip bulunan kavimleri idare etme zarureti karşısında bulununca, islâm şeriatı bu çeşitli kavimlerin hukukî müesseselerinin, örf ve âdetlerinin tesirine maruz kalarak, onlardan müteessir olmuştur.

Bu devirde devlet merkezi Suriye gibi Romanın eski bir eyaletine nakledilmiş, islâm burada Roma, Bizans kültürleri ile karşılaşmış, Emevîler bir çok siyasî müesseselerini Romalılar ile İranlılardan iktisap eylemişler ²⁴; fakat daha ziyade Romalıların yani Bizansın tesirine maruz kalmışlar ²⁵ ve Romanın cumhuriyet devri teşkilâtından kalma bazı usulleri, islâmlaştırmak suretiyle, kendilerine mal etmişlerdir ²⁶.

Abbasîler devrinde ise, bu büyük devlet, daha fazla inkişafa mazhar olmuş, siyasî ve içtimâî kadrosu genişlemek suretiyle büyük bir

22) Bk. Faik Bercavî: s. g. e., sah. 30.

23) Bk. Kâmil Miras'ın zikri geçen makalesi, sah. 448.

24) Bk. Corci Zeydan: s. g. e., cilt 1, sah. 100.

25) Bk. Prof. Ömer Lûtfi Barkan: Türk Hukuku Tarihi (teksir makinesi ile basılmış ders notları), İstanbul 1951, sah. 59.

26) Bk. Ali Fuad Başgil: Esas Teşkilât Hukuku Dersleri, ikinci basım, İstanbul 1940, sah. 59.

imparatorluğa inkilâp eylemiştir. Hükûmet merkezi Suriyeden Iraka nakledilmiştir²⁷. Yabancılar ile temas ve ihtilât bir kat daha ziyadeleşmiştir. Halifelerin kendi rahat ve refahlarına; dolayısıyla israfa temayülleri artmış; bunun neticesi olarak halifeler tarafından kendi namına devlet işlerini görecek, onun işleri ile uğraşacak vezirler tayin edilmeğe başlanmış ve böylece vezaret müessesesi ile, zamanın yeni ihtiyaç ve zaruretlerine cevap verecek mahiyette diğer devlet memuriyetleri ihdas edilmiştir²⁸. Bu suretle idare mekanizmasına daha modern ve mütekâmil bir çehre bahşedilmiş; Türk ve İranlılar gibi yabancı unsurlar, devlet teşkilâtında fiillen rol oynamak imkânını bulmuş ve bunlar devlet mekanizmasında mühim mevkiler işgal eylemeğe başlamışlardır²⁹. Böylece hakikatte büyük bir islâm imparatorluğu olan Abbasî Devletinin siyasî teşkilâtına yabancı unsurlar nüfuz eylemiş, tarihin bu merhalesinde de islâm âmme hukuku, İran ve Bizans müesseselerinin tesiri altında kalmış³⁰ Emevîlerin daha çok Bizanstan müteessir olmalarına mukabil Abbasî İmparatorluğu da Sâsanî an'anelerini iktibas ve taklit suretiyle saray ve idare teşkilâtını vücade getirmiştir³¹.

Fakat buna rağmen islâmiyet karşılaştığı yabancı müessese ve örfleri islâmlaştırmağa çalışmak suretiyle onlara islâmî renk vermiş, islâm damgasını vurmuştur.

Aradan pek fazla bir müddet geçmeden Abbasî - İslâm Devletinin iktidar unsuru zayıflamağa, parçalanmağa başlamış, bununla birlikte imparatorluğun fizikî ve beşerî unsurlarında da, dağılma kendisini göstermekte gecikmemiştir³².

27) Bk. Erich Pritsch: İslâmda Devlet fikri, tercüme eden Sabri Şakir Ansay, «Siyasal Bilgiler Okulu Dergisi, cilt 1, sayı 2, Ankara 1944, sah. 252.»

28) Bk. Corci Zeydan: s. g. e., cilt 1, sah. 100 - 101.

29) Abbasîlerin devlet teşkilâtında yer alan yabancı vezirler içinde en ziyade şöhret bulanları, İranlı bir sülâle olan Bermek ailesine mensup kimselerdir. Bunlar tarihte, Abbasî devletinin siyasî hayatında çok mühim rol oynamışlardır (Bk. Corci eZydan: s. g. e., cilt 4, Dersaadet 1329, sah. 10).

30) Bk. Erich Pritsch: s. g. e., sah. 252.

31) Bk. Ömer Lûtfi Barkan: s. g. e., sah. 95.

32) Bu devirde, devletin en yüksek, en üstün hâkimiyetini elinde tutan halifeler (Abbasî halifeleri) cismanî salâhiyetlerden tecrit edilmeğe başlanmış ve zamanla yalnız ruhanî salâhiyetleriyle başbaşa kmişlardır. «Filhakika Abbasîlerde Milâdi 1258 yılında Moğollar tarafından son halifenin idam edilmesi suretiyle Abbasî hilâfetinin külliyyen imhasına kadar, fiiliyatta memleket idaresi işlerinde halifenin müdahalesi mevzuubahis olmamakta idi. Halifede sadece ruhanî iktidar mevcuttu. Cismanî iktidar parçalanmıştı» (Bk. Stenley Pool: Düvel-i İslâmiyye, tercüme eden: Halil Edhem, İstanbul 1927 (Hicrî 1340), sah. 7).

Gerçekten «dokuzuncu asırdan itibaren, eskiden halifelere tâbi olan bir çok

Muhtelif sebepler neticesi, Abbasî halifelerinin iktidarları zayıflayınca ve çok genişlemiş olan islâm ülkesinin her tarafına³³ kendi sözlerini geçirmek imkânından mahrum bulunup islâm beldelerinde siyasî nüfuzları kalmayınca, vilâyetlerdeki valiler, muhtelif âmirler tâbi buldukları devletten ayrılarak siyasî istiklâllerini ilân etmek suretiyle her biri ayrı ayrı devletler kurmak cihetine gitmişler; bu suretle büyük İslâm İmparatorluğunun müteaddit küçük siyasî teşekküllere, devletçiklere parçalanmasında âmil olmuşlardır.

Böylece, muhtelif ve bilhassa Türk ve İran ırklarına mensup sayısız devletçikler ortaya çıkmış ve bunlar Abbasî İmparatorluğunun devamı müddetince, bir kısmı da yıkılmasından sonra dahi yaşamış, tarih sahnesinde mevcudiyetini göstermiştir. Daha sonra muhtelif memleketlerde müteaddit islâm devletleri ortaya çıkmış; bunlardan bazıları lââyık veçhile büyümek, inkişaf etmek imkânına mazhar olamamış, diğer bir kısım islâm devletleri ise oldukça geniş bir sahaya yayılarak islâmî devlet, islâm şeriatı prensiplerine göre idare edilen siyasî teşekküller olarak görünmüşler ve tarihte, geniş ülkeler üzerine yayılmak suretiyle, kuvvetli imparatorluklar dahi tesis eylemişlerdir.

Bunlar arasında en ziyade zikredilmeğe lââyık bulunanları, aynı zamanda kuvvetli birer İslâm - Türk Devleti olup, islâm âmme hukuku prensiplerinin siyasî hayat ve müesseselerinde hâkim bulunduğu, büyük Selçuk ve Osmanlı İmparatorluklarıdır.

A. Selçuk Özcelik

vilâyetler, siyasî iktidarı gasbeden seflerin istiklâllerini ilân eylemesi neticesinde, halife devletinden ayrıldılar. Yavaş yavaş halifelerin dünyevî hâkimiyeti Bağdat havalisine münhasır kaldı. Bağdat içinde dahi bu hâkimiyet nazariyeden ibaret idi. Hakiki kuvvet (emir-ül ümera) ismiyle malûm ekseriya Türk ırkına mensup kumandanların elinde idi. Bu kumandanlar istedikleri zaman halifeleri hilâfet makamından ıskat ederek yerlerine başkasını iclâs ederlerdi.

Onuncu asır ortalarında Bağdat havalisi dahi, Şia mezhebinden olan Âli Buyeh emirlerinin idaresine geçtikten sonra Abbasî halifeler, dünyevî hâkimiyet kudretinden tamamiyle mahrum kalmışlardır. (Bk. Sadri Maksudî Arsal: Tevkratik Devlet ve Lâik Devlet «Tanzimat: I, yüzüncü yıldönümü münasebetiyle, İstanbul 1940» sah. 77 - 78).

33) «Abbasiler devrinde islâm memleketlerinin hududu şimalen Asyada Türkistanın yukarı taraflarına ve İspanyanın şimalinden Pirene dağlarına, cenuben Arab denizine ve Bahrimuhiti Hindiye ve Afrikanın sahrayı kebirine, sarken Hindistandan Sind ve Pencap memleketlerine ve garben de Bahrimuhit Atlantikiye kadar mümted bulunuyordu.» (Bk. Corci Zeydan: s. g. e., cilt 1, sah. 93).